

TANULMÁNY

SZABOLCSI GÁBOR

A PARASZTNOVELLA ÉS A SZEGEDI PARASZTNOVELLA TALÁLKOZÁSA A KIALAKULÓ SZOCIALISTA IRODALOMMAL A NÉPSZAVA HASÁBJAIN

Madarász Emil és Barta Sándor föllépéséig alig találunk hiteles, a munkásság életét reális, valós körülményei között ábrázoló munkásnovellát a Népszava oldalain. A hitelesség, a realitás a parasztnovella sok produktumára sem jellemző, sok a romantikus indítású, elképzelt parasztéletet leíró, lélektanilag téves írás. Úgy tűnik, a parasztnovella — néhány Farkas Antal-, Ormos Ede-írástól eltekintve — nem tudja áttörni azt a naturalista modort és önkényes didaktikusságot, melynek legfoglalkoztatottabb, legismertebb, s munkásköltevényei révén irodalmi elismertséghez is jutott képviselője Csizmadia Sándor.

A parasztnovella Csizmadianál sikeresebb művelője Farkas Antal. Újságírói működését 1902-ben Makón kezdi a Makó és Vidéke című, Ormos Ede által szerkesztett lapnál. Ormos lapja szocialista lap volt. Kísérletező, bátor, rendkívül intelligens szerkesztésű hetilap, elméleti problémákkal is foglalkozik, s itt még látszik a fiatal Ormoson Bernstein később levetkezett hatása. A kisvárosi lap Krúdy-, Tömörkény-, Mikszáth-, Thury-novellákat közöl, s irodalmi törekvéseiben inkább a szegediek hatása látszik, mint a Pesten induló moderneké. Parasztriportok, helyi novellisták, Tömörkényszuggerzió alatt született, mégis olykor meglepő kulturált kísérletek, a munkásfolklor utáni érdeklődés jelzi Ormos tudatosan sokoldalú, mégis a szegedi népiesség hatása alatti érdeklődését — de túllépését is a szegedi népiesek parasztszemléletén. 1903. április 18-án a lap a makói kőműveslegények sztrájkjáról tudósít, s riportot közöl a sztrájkanyagáról. Leírja a munkásdalok, a sztrájkdalok születését, közli is a sztrájkra buzdító nóták hirtelen született szövegeit.

Tömörkény több írással szerepel a lapban (*A mag története, Délelőtt a kocsmában, Elintézett ügy, Nazarésusok, Vallatás*). B. [Bellovics Bálint] Budapestre került muzeológus Péter-Pál Földeákon címmel szokás-leírást közöl, s a helyi és szegedi novellisták — Ormos Ede, Vetró Lajos Endre, Tóth Mór, a szegedi parasztnovella eleven és népszerű áramában tartják a fiatal újságíró. Farkas első novelláiban ennek a szegedi gárdának és Mikszáthnak a hatása látszik, s Farkas élete végéig megmarad e két stílus vonzásában, egyre keserűbben ugyan, s az anekdotázó kedv olykor a fekete humor tragikus fintonába csap át.

1905-ben kerül a Népszavához, s a lap legtermékenyebb novellistája. Számptalan karcolatot is közöl, regényeket ír, köztük az elfelejtett *Szilaj Péter* a legmarkánsabb, — kísérlet s nem is sikertelenül, a forradalmi parasztregegy kimunkálására.

Az anekdotikus novella fáradhatatlan képviselője; valódi anekdotázó — bár más stílussal is kísérletezik. A sémában elsősorban a humor érdekli, s miután gazdag

nyelvi leleményű író, sűrűn elvész a téma és az anekdota csattanója a mondatról mondatra gördülő humorizálásban. A napról napra ömlő novella-áradatban azonban itt-ott mélyen szatirizáló hajlam is megmutatkozik, s ez időnkint erős gondolati töltést ad az anekdotának. Ilyen az *Ünnep készül*, melyben a Szentestől Hódmezővásárhelyen, Orosházán át Makóiig terjedő hatalmas tanyavilág „kulturcentrumain”, a 48-as körökön csúfolódik. E körök időnkint és helyenkint az agrárszocialista mozgalmak erős sejtjei voltak — különösen kubikosvidékeken —, másutt a parasztság tartalom nélküli tanyai klubjai, az ivás, a kártya, a kormánypártiság hangadóinak kezében. Semmi közülük nem volt már 48-hoz. A mocsárháti kör ilyen, s Farkas adomája keserű mosolyba fintorul, mikor e kör ünnepét leírja, a birkapaprikással, túrós csuszával, a Kossuth Ferencnek adott bizalom-szavazással.

Már korai írásaiban átsap ez a gondolati igény egy megdöbbentő, olykor szinte ellenszenvesen rideg tréfába, keserű, vigasztalan, szinte érzelem-nélkülien száraz „ellen-anekdotába”. Ezekeben az írásaiban az indítás éppoly színes, játékos, könnyed, sőt íróilag könnyelmű — egy konyhanyelvi szóvicc kedvéért a szituáció hangulatát is fölládozza —, mint könnyű, olykor a bohócati elemek fölbukkanásáig szórakoztató írásaiban. A cselekmény menetében van csak valami, az előadás könnyedségével ellentétes sötét árnyék, mint *A Csikós gyerekek hazamennek*-ben is, ami egyik legszebben, legköltőbben indított novellája. Tanyai élet, aminek idilljét az zavarja, hogy négy iskolásgyerek gyors egymásutánban meghal. Egyszerűen hálnak meg, az élet rendje se változik, csak az anya sírdogál a változatlan életmenetben, s a férj vigasztalja.

„Ne sírj anyjuk! Legalább itt nem szenvednek többet. Aztán nem fizetünk több tandíjat mi se.”

A halálnak ez a rideg ábrázolása egyik leggyakoribb mondanivalója, s ha nem a lapban szétszórva olvassuk el a novellákat, hanem egymás mellett, keresve: parasztnovelláiban miért e halálprobléma az uralkodó, szemléletében a Tömörkényé-től és Mikszáthétól lényegesen elütő szemléleti vonást találunk. Gazdag néprajzi ismeretek, etnográfiai hitel, könnyedség, tréfálkozás, anekdotázó hang a fölületen; az egyéni, a sajátos vonás a parasztanekdoták mélyén húzódik meg. A műveletlenség, a paraszti hagyománykényszer, az elhagyatott szegénység, a tudatos megalázás, az állami bürokrácia könnyelműsége és gonoszsága; sötét tragédiák adnak komor hátteret, s teszik háttorzongatóvá a könnyed tréfának látszó anekdotát. Az *Istók temet* egyik legmegdöbbentőbb ilyen írása. Istóknak meghal a gyereke, egy dobozba, „iskátulába” teszi, s viszi a tisztiorvoshoz halottszemlére. A trafikban leteszi a pultra, s kicseréli, az orvoshoz egy doboz szivarral megy, aki nem nézi meg a doboz tartalmát, s kiadja a temetési engedélyt, s Istók egy doboz szivarral ballag a temetőbe. Szinte Gelléri Andor Endre novellájának tréfába oltott tragikus előképe ez a novella. A *Tor*-ban egy asszony abba hal bele, hogy behozzák a tanyáról az egy éve a torára vett bárányt, s levégják, megfőzik. A *Gyarmati Péter eszé*-ben Gyarmati fiát megharapja egy kutya, s az oltáshoz a szomszéd egészséges kutyájának látéletét viszik — azzal a boldog tudattal, jól becsapták az orvosokat. A *beteg ember* Kakas Andrását, aki aratómunkás, s tüdőbajos, a fészerben csalja meg a felesége Szécsi gazdával, s a szerelemben merevedve rémülten hallja ura fölérsését és köhögését, ahogyan az szeretkező feleségét szólongatva a halálba köhögi magát. — E novellákban a könnyed előadás olyan tragédiákba fullad, ami az anekdota háttorzongató karikatúrája. Farkas Antal a Gyarmati Péter eszében legalább olyan mértékben mutatja be a furfang mögötti öngyilkos butaságot, mint amennyire mulat a furfangosságon. — E módszer olykor arra alkalmas, hogy az emberi lélek riasztó, sötét ösztönös mélységeibe világítson bele. Farkas kísérlete az anekdotikus novellának e lélekrajzi realista és társadalmi háttérreljáró, pszichikai és társadalmi mondanivalót kifejező modernizálására nem sikeres kísérlet, s többször ad félig sikerült értéket, mint megrendítő groteszket, mégis előhírnöke egy később kibomlott szürrealista látásnak, ami a későbbi irodalomban másként jelentkezik, az anekdotikusság kikapcsolásával mondja ki a társadalom és a lélek kritikáját.

Farkasnál nem valószínű, hogy tudatos ez a kísérlet. Benne az irodalmi hagyomány, Mikszáth hatása, Jókai mesélő kedve, a szegediek aprólékos realizmusa és lélekábrázoló igénye, s bizonyos *szocialista tudatosság* meglehetősen rendezetlenül keveredik. Nála az anekdotát nem a fölényes elnézés, vagy a cinkos együttérzés, de nem is a tudatos, leleplező sajnálat diktálja. Farkas hallja az anekdotákat, vagy az életből ellesi s újra meséli, de közben saját indulatai s a valóságos helyzetben levő megbotránkoztató elem találkoznak.

Derűsen mesélni akar s egy fölháborodott fintorral fejezi be a szórakoztatónak indult tréfát. Anekdotáin ilyenkor átüt a naturalizmus hatása is.

*

Érdekes hang a sok parasztnovellista közt a szerkesztő, műfordító, történetíró, kritikai teljesítményekben is kiemelkedőt produkált Ormos Ede néhány novellája. Ormos nevét Szántó-Kovács Jánosról írott történeti munkája örizte meg a mai közvélemény számára. A Népszava körül csoportosult értelmiségiek egyik legérdekesebb alakja. A modernekhez húz, de parasztnovellát ír. A nacionalizmus ellensége, de megbírálja még makói lapszerkesztő korában a Szociáldemokrata Pártot, amiért támadást intéz a nacionalisták elleni hevében Kossuth ellen. Drámáját *Szocialisták* címmel 1906-ban mutatták be Aradon, s eddigi tudomásunk szerint ez az első, szocialista szemléletű drámai mű a magyar irodalomban. A Szántó-Kovács János által vezetett agrárszocialista mozgalomról írott dráma bemutatója sikert aratott, néhány előadás után azonban a művet hatósági intézkedésre le kellett venni a műsorról.

Ormos Ede novelláiban a szegedi novella hatása az orosz irodalomból, elsősorban Dosztojevszkijtól átszármazott lélektani érdeklődés, az erkölcs forrásainak, határainak vizsgálata és erős antiklerikalizmus nyilvánul meg. Ha paraszttémához nyúl, csak a szegedi novella stílusában tud fogalmazni, bár szemlélete gyökeresen más, mint a szegedi parasztnovella művelőié. Nacsády József Palotás Fausztin munkásságával kapcsolatban nemcsak arra mutat rá, hogy Mikszáthtal a szegedi novella „a végső lehetőségekig jutott a parasztábrázolásban”, hanem arra is, hogy e novella fejlődése s a valóság, az élet „a helyi viszonyok viharosan gyors továbbfejlődése” a szerzők hovatarozásának problémáját is fölveti. A korábban a város és parasztnépe között valóságosan létező egység, amely a szegedi novellisták paraszt szemléletének alapja volt, megbomlott, válságba jutott, és a nép, a parasztság, a tanya melletti állásfoglalás differenciáltabb kérdéssé lett: hajlandó-e a népért rajongó szegedi író nemcsak az „urak”, a „vagyonosok” világával, hanem saját városával is szembefordulni, ha kell, s a tanya, a paraszt oldalára állni?

Nacsády a szegedi novella művelőiről, Palotásról és néhány társáról azt mondja „ez időben kiterő magatartást” tanúsítanak. Mikszáth nem érzékelte ezt a tanya-város ellentétet, nem is ismerte s „nem hurcolta magával tehetetlenként a szegedieket eszmei és művészi ellentmondásokba sodró, már megismert, de írói szinten minden vonatkozásban vállalni mégsem mert korabeli szegedi parasztvalóságot.” Mikszáthot az „mentette meg”, számára az a tény tette lehetővé, hogy fölhasználva a szegedi novellában rejlő értékeket, a parasztnovella fejlődését esztétikai szinten előre vigye, hogy máshonnan jött, s bár szemlélete nem volt haladóbb Palotás Fausztinénál, mégsem ismerte a valóság szövevényét, ellentmondásait; jelenségeket fogott meg, melyek egy valóban meglevő — általános parasztmagatartás jellemzőiként nyertek esztétikai általánosítást, művészi érvényt.

Ormos a szegedi novella esztétikai eredményeit nem újítja meg, de eléri nyelvi erőben, találékonyságban, a paraszti élet valóságának realiztikus rajzában a legjobb szegediek színvonalát. Amit ő hozzátesz a szegedi stílusú parasztnovellához, az a parasztság osztályharcos szemlélete, a parasztságon belül is differenciát tevő, a parasztságon belüli érdekellentéteket is föltáró marxista tudatosság. Farkas Antal, Gergely Győző, Révész Mihály parasztnovelláiban is találkozunk a szegény-gazdag ellentéttel, náluk azonban ez az ellentét esetlegesnek tűnő, s igen sokszor a kor sema-

tizmusának megfelelően a jóember-rosszember naiv, didaktikus szempontok diktálta ellentétével jár együtt. Ormosnál, az általa ábrázolt szituációkban ez az ellentét nem személyi, s még etikai vonatkozásai sem az; hanem társadalmi helyzetükből adódó, szükségképpeni és feloldhatatlan. Különösen meggyőzően példázza ezt novellapárja: *Jancsi és Peti*; s *János és Péter*. Az első novellában a szereplők még gyerekek. János a tehetős, Péter a zsellér-paraszt gyerek. Vasárnap délelőtt van, a tehetős Jánoséknál lepény sült. Peti, aki a gyerekjátékok hevében odakeveredik Jánosékhoz, szintén kap egy darab lepényt, de még mielőtt beleharapna, Jancsi kiüti a kezéből s a körülöttük ugránczó kutya kapja be a gyerekek által annyira óhajtott lepényt. Peti sír, Jancsi közömbös. Nincs benne még a gyermeki együttérzés sem; — minnek sóvárogástól olyasmis után, ami nem illet meg — gondoja magában a lepénye után síró Peti láttán. A gazdag, a jóllakott értetlensége már gyermekkorban meghatározó vonása Jancsi jellemének, s ebből az ekkor még öntudatlan attitűdből mássá nem is fejlődhet, mint amivé felnőttség korára lesz. A második novella — János és Péter a felnőttek világában ábrázolja János és Péter viszonyát. Jancsiból János gazda, Petiből Péter tanyás lesz. János tulajdonának érzi Pétert, s egész családját, feleségét is, — meg akarja magának kaparintani az asszonyt, de az ellenáll neki. Jánosnak forr az epéje, s vár, hogy megmutassa hatalmát. Figyeli Pétert, hogy hanyagságon, hibán érje. Észreveszi, hogy Péter a falu főterén meghallgatta a szocialisták beszédét. No várj csak, gondolja, a kezemben vagy már! — Pétert nemsokára behívják katonának. Két véka búzát, „mög öt pöngőt” kér Jánostól, „hogy ne hagyjam mindön nélkül a családjaimat”. János nevetve vág vissza: „Kérjél a cucilistáktól”.

Itt a parasztnovella a szocialista didaktikussággal keveredik, s néhány eleme háttérbe is szorul, mint például az anticipáló kezdés — erős viszont a néprajziség, s látható a cselekményszövés lazaságában, a mesélő kedve szerint bárhogy alakulható, spontaneitásra törekvő előadásmódban, s a frappáns befejezésben a szegedi parasztnovella hatása.

Ormos Ede később, nem sűrűn megjelent parasztnovelláiban elhagyja a didaktikusságot, bár novellái nemcsak etikailag, hanem a konkrét társadalmi helyzet politikai harcait tekintve is: célzatosak. A *Péter földmunkára megy* lélektani problémát vet föl: a gazdasági kényszer hogyan szorít ki a tanyásbéres paraszti környezetéből egy embert a kubikosok közé, s a kubikosok közt hogyan nő meg emberi öntudata azáltal, hogy megszűnik kiszolgáltatottságérzése. A kubikoscsoportban közösségre lel, érzi, itt megvédi őt — ez a mély lélektani kérdés a parasztnovella eszközei között kibontva Ormos egyik legkitűnőbb írása.

Ormosnál a szegedi típusú parasztnovella szemlélteti és tematikai bővülése nem csupán a parasztságon belüli osztálytagozódás fölismerésében és ábrázolásában, a szocializmus eszméi ember- és közösségformáló hatásának megmutatásában rejlik. Ormosnál jelenik meg a paraszt-földesúr ellentét is. Az *A püspök áldása* püspök-lelei árendás-kisparasztok története a földesúr püspökkel. Kevés a termés, s árendaelengedésért küldenek deputációt a püspökhöz. A püspök fogadja őket, meg is áldja a kérvényezőket, de az árendát nem engedi el.

A szegedi parasztnovella paraszthalakja — különösen Tömörkénynél — egy kicsit a népmesei hős, aki valamilyen furfanggal legyőzi a fölötte levő hatalom erőszakát, vagy kiter előle, vagy a realitásból fakadó megalázó szituáción egy szokásjog vagy játékszabály ereje segíti túl a vesztesre állót (*Szelet keresnek, Mihály szöbelizik, Hühü*). Ritkán marad vesztes a szegényparaszt, s ha vesztes marad, az ismeretlen ellenséggel szemben marad alul, s bezárul a félelem ketrecei közé (*Az isten az égben lakik*). Tömörkénynél éppen ez a mesehős-motívum emeli ki a konkrét társadalmi közegekből azokat a novellákat is, melyek a parasztság belső ellentéteit emelik föl cselekményben, témában, konfliktusban. Ez a mesehőshöz való hasonlóság azt sugallja: az általános létharcban, ahol a nagy hal megeszi a kicsit, íme, a parasztnovellában, még a legszegényebben, legkiszolgáltatottabban is van annyi erő, furfang, emberi tartás, olyan autonóm és önmagára épülő személyiségtudat, hogy saját emberi méltóságáért helytálljon. Ez a szemlélet a kisbirtokos parasztság sajátja, a maga

anyagi bázisát, független társadalmi egzisztenciáját megteremtett kis- vagy közép-paraszt életérzését, észjárását, magatartását fejezi. Az a tanyásbéres, aki Tömörkénynél a tanyásgazdával szembekerül társadalmilag azonos meghatározottságú gazdájával. Tanyásgazda akar ő is lenni. Egész szemlélete, életkerete, akarata, vágyai ehhez az életformához kötődnek, itt egy osztályrétegen belüli személyi ellentét a lejátszódott dráma magva, s lényege két személyiség konfliktusa, amelyből a mesehős-alkat kerül ki győztesen. *Neki van igaza*, azért lehet győztes, de igazát furfangal kell érvényre juttatnia. A *Szelet kevernek*-ben személyi gazdasági érdekei szerint van igaza, a *Mihály szóbelizik*-ben a paraszti társadalom szokásai szerint van igaza, az állami jogalkotás felfogásával szemben álló magatartást ez a szokás igazolja, a *Hühü*-ben egyéni méltóságtudata szerint van igaza. *Az isten az égben lakik*-ban a kisbirtokosból agrárproletárrá nyomorodó család a személytelen ellenséggel találja magát szemben, s Tömörkény nem is tud igazságot szolgáltatni. Itt a rossz felvette a megfogható realitáson túli arcot, a konkrét társadalmi így válik *csupán erkölcsivé*. Az író az ábrázolt társadalmi folyamat végső mozzanatában az *eredendő emberi gonoszság megfoghatatlanságába menekül*.

Van Tömörkénynek olyan írása is, ami már-már a forradalmiság határát súrolja, néhány, kubikosokról szóló, melyekben a teljes írói azonosulással festi „az elgyávult, kiszolgáltatott szegény ember keserű, alattomos” kitöréseit, megfélemedését, de a beleélés az egyén keserű sorsát éli meg, az egyén föllobbanó düheit érzi saját-magáénak, nem ismeri azt a determináltságot, ami meghatározza ezt a személyi sorsot, s a forradalmi cselekvés a személyi létharc viszonyai közé szorul: a kubikos az úrba vágná bele keserűségében a csákányt, aki becsapta, s nem a társadalomba, melyben az kap védelmet, aki tolvaj, csaló, s az kerül börtönbe, aki igazát keresi.

Ormos novelláiban a parasztnovella formai készletei, néprajzi hitelességre törekvése megmaradnak, de funkciójuk megváltozik. A néprajzi hitelesség a társadalmi hitelesség egyik elemévé válik; a paraszti kultúra önállósultsága megjelenik ugyan, de azzal a tanulsággal: ez a kultúra elmaradt. Farkasnál láttuk a paraszti furfangosság földhözragadt sivárságát, azt, hogy a babonák, tudatlanság, a paraszti önzés és fősvénység korlátain nem visz túl ez a furfang, s csak látszólag győzelem. Az osztály elmaradottságán belülről az; kívülről, a modern világból látva groteszk, káros, otromba, nevetnivaló. Farkas a paraszti világ más megnyilvánulásaihoz mégis rokonszenvvel fordul, időnként kellemesen elidőzget paraszttudomákon, papcsúfoló furfangos merészségen, a parasztság természetközelsége megragadja, idilli hangulatokba ringatja. Ormos számára ez a paraszti világ legyőzni való ellenfél; a múlt s az elmaradt jelen valóságának része. Egyik erkölcsi példázata különösen élesen mutatja meg a paraszti erkölcs kettős dehumanizáltságát. A *Két koldus* egyik szereplője egy megvakult zsellér — akit vaksága miatt elűzték a majorból — és egy kolduló barát. Egyszerre koldulnak egy faluban. A józan ész, a természetesen feltámadó emberi rokonszenv azt diktálná, hogy a szerencsétlenné vált zsellért támogassa adományaival a falu népe, mégis a barát zsákja lesz tele, a családot nevelő, munkában megvakult zsellérré, az adományozók osztálytársáé üres marad. A falu mítosszal, babonával, önzéssel teli világa nyer itt ábrázolást, aminek mélységét csak növeli a nyelv különleges, makói-szegedi zamata, balladai, egyes motívumokat más-más tartalommal ismétlő szerkesztésmódja.

Ormosnak is van furfang-novellája, de nem emeli az alkalmi bajon átsegítő ravaszsgót a népi életformát jellemző bölcsesség rangjára. Nála megmarad annak, ami: a nem kártevő kárörvendés „visszaadtam a kölcsönt” hetyke örömeinek, a lapító boldogságnak, hogy: na megúsztam. A *tehénrevaló*-ban Mihály, aki eladta a fejőstehenet a vásáron, elmulatja az árát, s a muzsikus cigányokat hetvenkedéseivel magukra haragítja. A cigányok bosszúból egész éjjel a tanya körül rázzák a csöngőt, amit Mihály egyikük nyakába akasztott, s bögnék hozzá, mint a tehen. Az asszony folyvást keresi a tehenet, s reggel panaszolja Mihálynak, hogy hazajött a tehen, itt járkált, bögött egész éjszaka, mégse találja. Mihály nyugtatgatja: „a lelke vót!” „De a lélok honnan szötte elő a csöngőt?” — kérdi töprengve a lapító Mihálytól az asszony.

A tréfás hangulatú életképek méltó párja a *Cégérszentölés*, a kitűnő hódmezővásárhelyi etnográfiai életkép. Itt Ormos maga is elszórakozik a témán, föloldódik a hangulatban, a szokásleírás, a nyelvi szépség aprólékos megfigyeléseinek újra-komponálásában.

Más novellái kisvárosi hivatalnoki, értelmiségi, kereskedelmi miliőben játszódnak, s közös alapproblémájuk az erkölcsnek a polgári világ viszonyai közötti relatív volta. Olykor eltűnődik, mint az *Összetépett följelentés* ügyésze, aki összetépi a megvesztegethető kishivatalnok ellen írott följelentést, mert rájön a törvény relativitására és igazságtalanságára, s arra: az erkölcs függvény. A lét függvénye, s ha a kistisztviselő sok gyermekével egész napi munka mellett csak annyit keres, hogy a létminimum bizonytalan határán ténferegjen, *kötelessége* önmagán segíteni. Másutt, mint *A kert*-ben, indulattal teli erővel a kispolgári álszent jöcselekedetet, a *Nagybácsiban* a gazdag önzését leplezi le s kissé az anyagi gondok különös relativitását. A gazdag rokonokhoz kérni megy a szegény rokon, de hiába megy, a gazdagnak annyi a valóban meglévő gondja — ami a szegénység felől fényűzésnek, fölöslegesnek tűnik —, hogy nem tud segíteni. Valamiről le kellene mondani, s ez kényelmetlen. Jót tehetne ugyan, de csak saját kényelmetlensége árán, s ezt nem vállalja.

A szegedi parasztnovella, közelebből Tömörkény hatása érződik Balogh József fiatal novellista 1916-ban megjelent hat novelláján. A szerző nyelvi frissesége, a hódmezővásárhelyi parasztleletnek a szegeditől elütő jól ábrázolt sajátosságai emelik ki ezt a hat írást a sziürke átlagból. Balogh Tömörkény követője, s ha stílusa a valóság megközelítésének etnográfiai és lélektani módszere mesterére utal is, alakjai mások, mint a szegedi parasztok. Tömörkény, Móra hősei a szegedi nép nagy kirajzásának idején voltak a köznapok emberei, mikor a város lakói Szabadkáig és Atokházig benépesítették a sívó homokot, a gyér akácok, királydinnyés buckák s vándorló rozsföldek helyén gyümölcsösöket, szőlőket telepítettek, évtizedeken át embertelen fizikai munkával és állandóan éber okossággal, furfanggal vettek erőt homokon, aszályon, élték túl a vetést földjükkel együtt kilométerekkel arrébb görgető viharok csapásait s a városi urak vegzálásait. Tömörkény ennek a pionér-népnek, s a városon túl is ismeretekkel rendelkező hajósoknak, a szegedi parasztnak s a szegedi polgárnak életét rajzolja, s ez az élet teli a paraszti múlt hagyományaival, mégis, e hagyományok közt olyan emberek élnek, akik a hagyományokat a folyó élet eszközeiként élik, egyéniségük nem rabja a paraszti lét anyagi és erkölcsi törvényeinek, csak azok keretében folyik, s akiknek élete nyomán ez a paraszti hagyományanyag is változik. Tömörkény parasztszemléletében van valami dinamikus elem, ami a paraszti életforma fejlődésének a polgári élet irányába történő mozgását sejteti. Balogh hódmezővásárhelyi parasztozatok bemutató írásai kínosabbak, merevebbek, egy valóban mozdulatlan paraszti lét képei.

Balogh írásai átmenetet alkotnak a riport és a novella közt. Mint riportok is megrekednek az egvediségben, a paraszti különőség bemutatásában, s elsősorban a nyelv jellemző erejét izlelgetik, mint a *Hazafelé*-ben, s a *Kettesben* állomási jelenetében. Az elsősben az öreg parasztok lányokkal évődő humorra, a lányok visszavévdése a téma, ami a fiatal novellistát megejtette. A másodikban két öreg paraszt beszélget a háborús világról, a félmondatokkal beszélő öregek bölcsessége, tapasztalata, s az ebből fakadó ítélet a világ fölött az írói téma. A mozdulatlan hódmezővásárhelyi parasztlelet sötét mélységét — ami Tornyai képeinek olyan elidegeníthetetlen sajátja — egy novellája tárja fel: az *István bőségben is éhezik*. Nemcsak az önmagával szemben is fősvény paraszt portréja, ez az írás; a magyar Pehyrek-é, aki nyakig ül a *van*-ban, mégsem eszik se csirkét, se galambot, de még a parasztvárosok napszamosainak gyorsan laktató, de kevés túrést adó ételét, a dinnyét sem, mert „dérága”; avas szalonnát ebédel, hiszen „attul tūr a parasztembör”. A részvétlen, rideg, az emberi érzésekre vak környezet, a közönyösen, rendülés nélkül szemlélt halál, s a parasztnovella hangulatán túllépő expresszív bizarrság nyugtalanító nyomorúsággal és félelemmel teli sorsként jeleníti meg azt a paraszti életformát, melynek típusa ez az értelem és cél nélkül aszkéta fősvény, s mely életformának természetes

gesztusa a halállal való rezzenetlen szembenézés. Ez a paraszti lét az elmúlás elől akarja jelenét konzerválni, nincs mozgási energiája, s ez pusztulásának oka. Jelmező az *Örömös virradat* tanulsága is. Détárékhoz, Tarjánba hazajött a katona fiú. Bal karjának a fele hiányzik. Az anyában nagy a fájdalom, de öröme is nagy; s a természetes szót mondja fiának: „Csakhogy te mögmaradtál.” Ez a belenyugvás a sorsba, s a kisebbik rossz fölötti hálás öröm, ez is a statikus parasztszemlélet és a statikus parasztleletforma megnyilvánulása, mint ahogy a *Bordás*-ban megírt tanyasi életkép is az. Bordás 10 éves kora óta béreskedik Gyevi Kiss Péternél, 26 éves korára nőszülni akar, „tanyásbérös akar lönni”. A gazda nehezen egyezik bele; nem érti, mit akar Bordás, minek ennek az embernek megnősülni.

Van az életnek egy megszólítás-formája, amikor az úr, a *föjlülálló* munkára, indulásra szólítja a munkacapatot, a rabokat, a foglyok csoportját, „na, embörök lássunk neki”. — Kemény ridegség van ilyenkor ebben a szóban, s el is veszti eredeti értelmét. A szemlélet, ami ebben a megszólításban benne van, nem emberi. A megszólítottaknak nincs egyéni arca, személyisége, embersége, csak ereje van, amit egy célra a többivel együtt fölhasználnak. Gyevi Kiss így szemléli, nézi Bordást, nem veszi emberszámba. Ezért nem érti Bordás házassuló szándékát. Aztán mégis beleegyezik, de ugyanazzal a ridegséggel, közönnyel. Unja Bordás érveit, semmi emberi érdeklődés nem támadt fel benne bérese iránt. Tömörkénynél ismeretlen a basaparasztnak ez a rideg gögje; a fiatal novellista gyengén szerkesztett, Tömörkényt utánzó novelláiban a magatartáskülönbösgnek olyan jelenségeit fedezte fel, ami miatt érdemre rá fölfigyelni.

A szegedi novellisták közül Sz. Szigethy Vilmossal is van találkozása a Népszavá-nak. A (bob) álnévvel a két világháború közötti időben a radikális polgári szemléletet képviselő, a munkásmozgalommal rokonszenvező Délmagyarország-ban jelennek meg csipős karcolatai. Juhász, Móra barátja, egyike azoknak, akik József Attilát pártfogolják, s érvényesülésének útját egyengetik. Kapcsolatban van Eidus Bentiánnal is, bár nem tartozik ahhoz az illegális körhöz, mely körülötte csoportosult. Novelláiban a Jókai-elbeszélések romantizmus, Mikszáth realizmus, a szegedi parasztnovella elemei és egy könnyed, de céltudatos anekdotázás elegyedik. 1905—1909 között jelennek meg novellái a Népszavá-ban, mikor a szocialista irodalmi mozgalom sodra a leg-erősebb, s mikor a Világ megjelenése előtt a szocialisztikus és polgári radikális írói magatartás határai olykor alig szétválaszthatóan mosódnak egybe. Szigethy Vilmos találkozik a mozgalommal, mélyebben nem hat rá, sem gondolkodására, sem írói céljainak megválasztására. Mindvégig polgári radikális író marad, aki azonban mindig rokonszenvezett a tőle balra állókkal, gyűlölte a nyomort, s jókat mulatott a városi, megyei urak ostobaságain. Parasztnovelláinak egy része is ilyen dzsentri-leleplező anekdota, mint például *A vármegye ismerőse*. Erős érzék jellemzi az etikai konfliktusok iránt, s nem annyira a konfliktus személyeinek, egyéniségének erkölcsi tartalmait ütközteti, mint inkább azokat az általános erkölcsi tartalmakat, amiket az ember örökéletűnek, mindig-érvényesnek hisz, hogy bemutassa relativitásukat, azt, hogy csak látszólag élnek e törvények, s flastromjuk alatt rideg és közönyös emberi világ rejtőzik. Élesen támadja a hatalmi gépezet, az „adminisztráció” hibáit. *A Vera keresi a bűnt* a hatalom közönyét, a jogrendszer neveléses relativitását egy városra vetődött falusi lány nyomorán, kétségbeesésén át mutatja be. A téli hideg éjszakán az otthontalan, gyengén öltözött lány a rendőrőrszoba elé vetődik, s bekopogtat. Melegedni szeretne, de elküldik: ide csak az jöhet be, akit bekísérnek, aki bűnös. A hidegtől, éhségtől úzott lány elindul hát, keresni a bűnt, hogy megmeneküljön szenvedéseitől.

Nem írt sok novellát, s inkább a gyors, a napi tényekre reagáló, közvéleményt-befolyásoló humoros karcolatban alkotott érdekeset. Karcolatai a történetkutatás forrásmunkái: a kutató Szeged, s a városon túl az ország életének jelentős fordulatait, személyeit látja az eléje tartott görbe tükrön, s ez a kép olykor mélyebbre mutat, élesebben tárja föl egy egész korszak következetes hazugságait, aljas céltudatosságát s kulturális fölületességét, mint a legvádlóbb patetikus vezércikk, sikkasz-

tásról szóló bűnügyi tudósítás, vagy a városatyák gyűléseinek kozmetikázott jegyzőkönyvei.

A szegedi parasztnovella találkozása a szocializmussal érdekes irodalomtörténeti motívum, új színeket ad a szegedi parasztnovella történetéhez, de nem jelenti az iskolának a szocializmus felé való elindulását, s azt sem, hogy a szegedi parasztnovella rajta hagyta volna nyomát a két világháború közötti, szocialista gondolatokkal telített népiesek — Veres Péter, Szabó Pál, Sellyei József, Asztalos István — vagy a kommunista írók — Gergely Sándor, Nagy István — parasztábrázolásán. A későbbi fejlődés inkább a romantikus s a naturalista novellára épült, Gergely Sándor esetében pl. a szocialisztikus szociográfiai riportra, aminek ő is jelentős művelője volt. A szegedi parasztnovella csupán lehetőség maradt, fejlődése Tömörkény realizmusán nem lépett tovább, csak a kísérleteket tette meg a továbblépésre.

*

A parasztnovella naturalista ága Naszódy Zsigmond munkásságával csatlakozik a szocialista irodalmi áramlathoz. Naszódy jó szemű, a tárcanovella szabályait is jól értő író. Jelenetei a paraszti lét tragédiáit dolgozzák föl, s naturalizmusát egy didaktikus célzatossággal, s olykor magyarzóddal elegyíti; az ábrázolt kis tragédia ilyen módon csak valamilyen erkölcsi vagy forradalmi tétel illusztrációja marad, olykor az írásban éppen megbúvik a konfliktus, a valódi, hogy egy aktuális didaktikus célnak megfelelő csattanó zárja a tárcát. Ez a didaktikusság másokra is jellemző, s egyebek közt annak a hatásnak a következménye, amivel Edmondo de Amicis szentimentális, didaktikus szocialisztikus írásai a magyar szocialista irodalom kezdeteinek alkotóira hatottak. Írásaival találkozunk a Népszavában is, regényét is kiadták magyarul, s a régi szociáldemokrata neveltetésű mozgalmi emberek családjaik legifjabbjait nem ritkán ma is a szentimentális, s kissé nacionalista, romantikus-antikapitalista, pacifista és didaktikus szerzővel, ifjúságuk bálványával indítják el a szocialista irodalom megismeréséhez. A didaktikusság s a romantikus antikapitalizmus más novellistáknál is jelentkezik. Szász Géza, Gyulai István, Gyetvai János paraszt-szemléletében fölbukkan a gépellenesség ábrázolása. Szász Gézánál az elromlott cséplőgépet a gépész nem tudja megjavítani s a részes aratók diadamasan vonulnak újra munkába, Gyulai István expresszív színekkel rajzolt novellájában a munkába állt mezőgazdasági gépek miatt parasztlázadás tör ki, s mivel a gépek elvették kenyerüket, a falu férfiai kivándorolnak Amerikába, Gyetvainál a törekvő középparaszt, Vincze Jankó nem tudja adósságra vett gyönyörű cséplőgépét kifizetni, elárverezik a földjét, s Jankó, míg az árverés tart, örületében szétveri, összetöri a cséplőgépet. Mindhárom szerző lényegnek fogja fel a jelenséget, s nem veszi észre, nem is tudja ábrázolni a jelenségek kimenetelét meghatározó társadalmi és termelési erőket. Ez a jelenséghez-tapadás olykor megkapóan éles tragikus helyzetek fellobbantására, mély lelki törések ábrázolására is képes, de ez a ritka telitalálat.

A parasztnovella-típusok nem vezettek el a parasztság új orientációjának, a munkásság és parasztság új kapcsolatainak teljes ábrázolásához. A parasztság szemléletében viszonylag a szegedi parasztnovellát képviselő Ormos Ede jutott legtovább, s parasztábrázolása is a leginkább realiztikus. Csizmadia parasztnovelláit, éppúgy mint a Gyetvaiét, Gyulai Istvánét, Lőrinczy Györgyét a romantikus vagy naturalista túlzások teszik egy-egy jelenség megragadásában szélsőségessé, de a novellák sora mögül nem bomlik elő sajátos, önálló, a szocializmussal szervesen gazdagodott személyes művészi világkép. A szocialista novella kibontakozását más utakon kell keresnünk.

